

УДК 338.4:378

М. А. Куценко

*Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
Національного університету цивільного захисту України*

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Досліджено взаємозв'язок понять «економічна система» і «економічний механізм» та різницю між ними. Проаналізовано економічну систему підготовки кадрів у сфері цивільного захисту. Наведено складові та принципи формування економічних механізмів залежно від стратегічної мети.

Ключові слова: економічна система, економічні механізми, підготовка кадрів, вищі навчальні заклади цивільного захисту.

Исследована взаимосвязь и различия понятий «экономическая система» и «экономический механизм». Проанализирована экономическая система подготовки кадров в сфере гражданской защиты. Приведены составляющие и принципы формирования экономических механизмов в зависимости от стратегических целей.

Ключевые слова: экономическая система, экономические механизмы, подготовка кадров, высшие учебные заведения гражданской защиты.

The paper scrutinizes the correlation and discrepancies in concepts of «economic system» and «economic mechanism». The article contains an in-depth analysis of the economic system of personnel training in the field of civil protection. Constituents and principles of economic mechanisms formation in their dependence on the strategic goal are displayed.

Keywords: economic system, economic mechanisms, personnel training, higher educational institutions for civil protection.

В економічній літературі виділяють поняття «економічна система» та «економічний механізм». Ці поняття часто ототожнюють, унаслідок чого економічні механізми, сформовані підсвідомо (інтуїтивно), не дозволяють організаціям досягти поставленої мети. З іншого боку через неможливість вищого навчального закладу досягти мети погіршується якість навчання, знижується рейтинг закладу, що може впливати на результативність роботи економіки держави, тому питання формування економічного механізму забезпечення підготовки кадрів для служби цивільного захисту є актуальними.

Важливими у цьому напрямі є дослідження таких провідних вчених як Л. І. Антошкіної, Н. Г. Багаутдиної, Т. М. Боголіб, Н. І. Верхоглядової, Б. М. Данилишина та В. І. Куценко, І. С. Каленюк, О. А. Комарової, О. В. Кукліна [2-7; 10; 11; 13] та ін. Але багато економічних аспектів підготовки кадрів для забезпечення національної безпеки держави залишаються невивченими.

Мета даної роботи – визначення особливостей побудови і реалізації економічних механізмів підготовки кадрів для служби цивільного захисту.

У сучасній економічній літературі [16, с. 69] «економічна система» трактується як сукупність відносин між людьми, що складаються в межах виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ; як сукупність людей, об'єднаних спільними економічними інтересами; як історично визначений спосіб виробництва; як особливим чином упорядкована система зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ; як сукупність усіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві через властиві йому відносини власності та організаційно-правові норми тощо. Термін «система»

використовують у тих випадках, коли потрібно охарактеризувати об'єкт, що досліджується, як ціле (єдине), складне, яке неможливо відразу уявити, зобразити графічно або описати математичним виразом (формулою, рівнянням) [16, с. 624]. «Система» в економіці – будь-яка комбінація людей та економічних ресурсів у визначеному середовищі [12, с. 338]. Отже, економічна система охоплює елементи господарювання (ресурси), економічні відносини (виробництво, розподіл та споживання) та господарський порядок (обов'язкові норми і правила) [1, с. 26].

Очевидно, що економічна система – складне поняття, утворюване з більш простих підсистем (виробництво, забезпечення тощо), які теж є економічними системами із своїми ресурсами, нормативами, наказами та функційними завданнями і логічними взаємозв'язками з іншими підсистемами економічної системи держави.

Функціонує економічна система завдяки дії економічних механізмів.

В економічній літературі поняття «механізм» часто використовують у таких, наприклад, словосполученнях, як «економічний механізм», «господарський механізм», «ринковий механізм» та багатьох інших. Отже, що поняття «механізм» потрібне, воно означає особливу послідовність дій, спеціальні методи або засоби їх виконання. Від точності визначення поняття «механізм» та його змісту в різних словосполученнях, які використовуються в управлінській та економічній літературі, залежить однозначність, конкретність розуміння і використання цих понять. Часто, наприклад у [17], поняття «механізм» використовують у переносному значенні – як внутрішню будову, систему функціонування, апарат, алгоритм управлінської діяльності. Ймовірно, що в наведеному визначенні поняття «економічний механізм» та «економічна система» ототожнюються, об'єднуються, незважаючи на те, що це різні економічні категорії.

Таким чином, поняття «економічний механізм» можна віднести до складних економічних категорій процесу управління, які відповідають дії об'єктивних економічних законів. В історії економічних наук існували різні погляди на поняття «механізм», але всі вони містили недоліки: відсутність системного підходу до визначення економічного змісту поняття; теоретико-методологічна нечіткість під час з'ясування його елементів; відірваність визначень від реальності; відсутність чіткої характеристики економічного механізму та його еволюції в процесі розвитку економічної системи.

На Заході в економічній літературі частіше натрапляємо на поняття «економічна система», ніж «економічний механізм». У 2007 р. Нобелівську премію було присуджено за створення основ теорії оптимальних механізмів [9], де «економічний механізм» визначено як взаємодію між суб'єктами та центром, яка складається зі стратегічної гри.

З побутового погляду, «механізм» – предмет, що складається із взаємопов'язаних інших предметів та призначений для виконання певної операції (операцій). Натомість фізичні та хімічні механізми (наприклад, механізм хімічної реакції) – послідовність та ідентифікація окремих стадій перетворення речовини (фізичного поля тощо) від початкового стану до кінцевого.

Економічний механізм, на думку автора, аналогічний визначенню фізичного або хімічного механізму, а не побутової механічної уяви, тобто це послідовність та ідентифікація окремих стадій переходу від початкового (наявного) економічного стану до кінцевого, що визначається обраною метою.

Обмеженнями для обраних механізмів є наявні ресурси, економічна, політична і правова системи, відбиті в чинному законодавстві, нормативних правових

актах, та ефективний контроль з боку держави за дотриманням законодавства. Саме ці обмеження складають економічну систему, отже економічні механізми діють у межах економічної системи.

Економічну систему вищого навчального закладу з одного боку регламентовано державою, а з іншого вона є основою конкретного економічного механізму у вигляді економічних відносин всередині системи, що не суперечать законам і пов'язані з наявними ресурсами та фінансовими потоками.

Підсумовуючи викладене, автор пропонує таке визначення: «Економічна система – це система взаємопов'язаних економічних категорій, процесів, методів, важелів та засобів, що діють в економіці держави (галузі, підприємства) за об'єктивними законами економіки». «Економічний механізм отримання заданого кінцевого стану об'єкта – сукупність конкретизованих зв'язків між наявними ресурсами, важелями, методами та формами управління разом з обмеженнями, встановленими законодавчими та нормативними системами та зв'язаними із зовнішнім середовищем, що оточує об'єкт». Економічна система – це межі або шаблон побудови економічного механізму, через те економічний механізм стратегії інтенсивного розвитку підприємства (об'єкта) та механізм отримання найбільшого прибутку можуть суттєво відрізнитися в межах єдиної економічної системи господарювання.

З викладеного випливає, що економічна система підготовки кадрів служби цивільного захисту (рис. 1) є підсистемою системи освіти в Україні та забезпечення цивільного захисту населення.

З рис. 1 видно, що економічна система підготовки кадрів у сфері цивільного захисту має такі складові, як державне замовлення; ресурсне забезпечення; нормативно-правове та методичне забезпечення; організаційне забезпечення. Автор пропонує сформулювати його так:

$$ESPK = NPP \cap FZ \cap OZP, \quad (1)$$

де *ESPK* – економічна система підготовки кадрів для служби цивільного захисту;

NPP – нормативно-правова підсистема;

FZ – підсистема фінансового забезпечення;

OZP – організаційна підсистема (система менеджменту).

Кожна з цих підсистем передбачає внутрішню (у межах ВНЗ) структуру та зовнішні зв'язки із довкіллям. Економічна система ВНЗ від Державної служби України з надзвичайних ситуацій отримує державне замовлення, фінансування та зовнішній контроль, стандарти та нормативи галузі, від Міністерства освіти і науки України – стандарти галузі освіти, ліцензування, акредитацію (зовнішній контроль). Водночас економічна система професійної освіти в сфері цивільного захисту включає планування потреби у випускниках ВНЗ із спеціальною вищою освітою, розподіл держзамовлення на підготовку кадрів між ВНЗ цивільного захисту, аудит запитів та фінансування підготовки кадрів, контроль за дотриманням кошторисів, розробку та коректування вимог до випускників ВНЗ тощо.

Таким чином, економічну систему підготовки кадрів у сфері цивільного захисту складають три основні підсистеми: організаційна; фінансова та нормативно-правова, складові яких є елементами побудови економічного механізму ВНЗ.

Організаційна підсистема включає такі елементи створення економічного механізму як: сукупність завдань та цілей ВНЗ; система стратегічного та поточного планування; поточна і перспективна структура ВНЗ та управління; система обліку та контролю; порядок оцінки ефективності функціонування; мотивація

професорсько-викладацького складу та інших працівників ВНЗ; типові механізми управління.

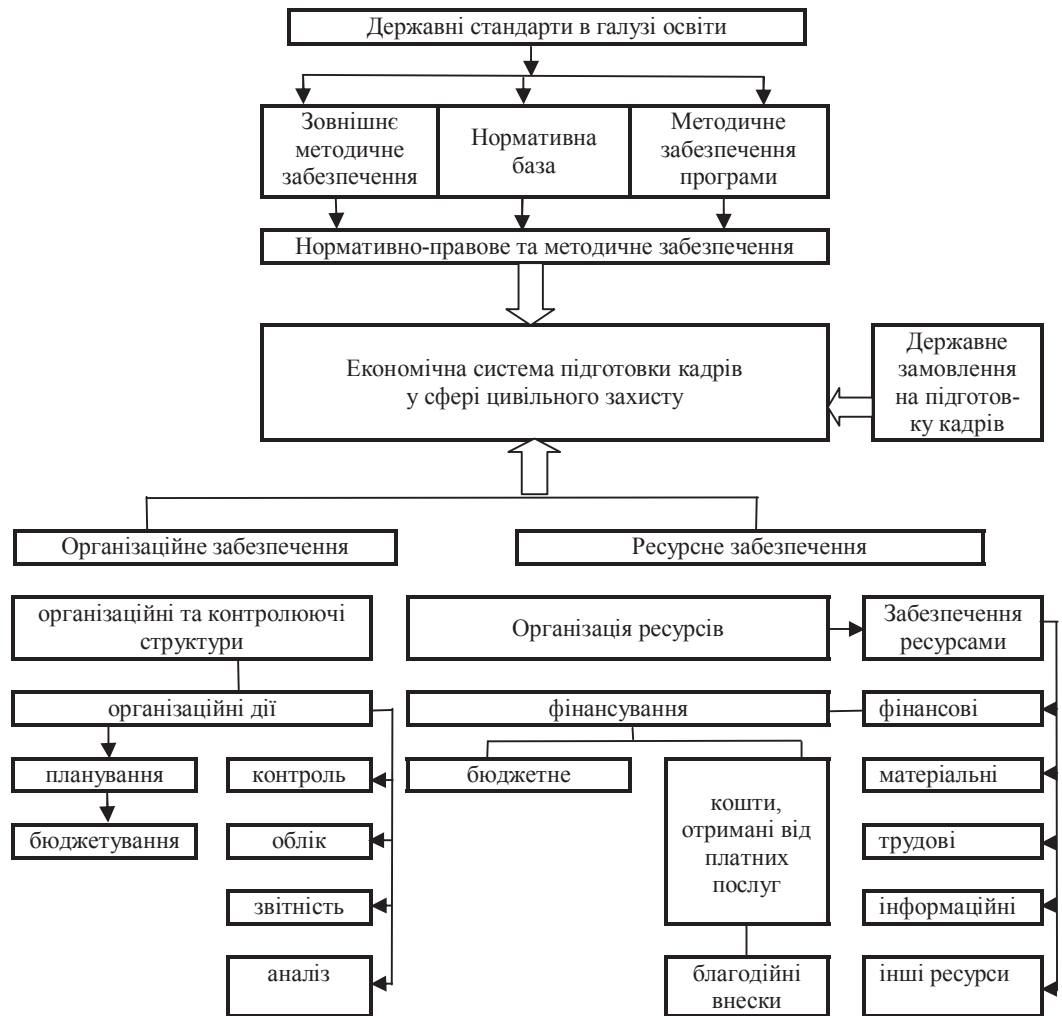

Рис. 1. Економічна система підготовки кадрів у сфері цивільного захисту
(джерело: склав автор на підставі [8, с. 79])

Нормативно-правова підсистема включає чинне законодавство; зовнішні нормативні документи щодо якості, ресурсного забезпечення тощо; внутрішні стандарти та нормативи; критерії та методологію оцінки ефективності функціонування та змін.

Фінансова підсистема включає такі обов'язкові елементи економічного механізму як: методи фінансування (бюджетне, позабюджетне); система управління грошовими потоками; система фінансового планування, прогнозування та контролю; система управління інвестиційними проектами, матеріальними запасами, інтелектуальною власністю; фінансові важелі та інструменти (орендна плата, форми розрахунків, ціни на навчання, тарифи тощо).

Основне правило фінансової підсистеми для формування економічного механізму полягає в тому, що «витрати додаткових коштів доцільні лише у випадку, якщо вони сприятимуть утворенню додаткового позитивного ефекту» [15, с. 124]. Але в більшості випадків кількісно оцінити позитивний ефект у сфері освіти

майже неможливо через відсутність критеріїв та методології такої оцінки та через те, що ефект може бути не миттєвим (наприклад, підвищення привабливості для інвесторів [10, с. 161] або тих, хто навчається [3, с. 67]), тому часто застосовують непрямий показник, наприклад, рейтинг ВНЗ тощо.

Основними ж вимогами для формування економічного механізму є направленість на досягнення стратегічної мети ВНЗ; реальність позитивного ефекту, результат якого переважає додаткові кошти; стійкість та адаптивність до зовнішніх змін; логічність вбудови в економічну систему ВНЗ.

Економічні механізми підготовки кадрів свідомо чи підсвідомо обираються або формуються залежно від поставленої мети, зокрема цілі можуть бути різними: підвищення якості знань, умінь та навичок випускників; підвищення рейтингу ВНЗ, у тому числі на міжнародному рівні; покращення умов навчання; збільшення привабливості та зовнішнього вигляду ВНЗ; виживання ВНЗ у складних економічних умовах; інші цілі, які можуть бути частиною наведених.

Очевидно, що для здійснення намічених цілей необхідні різні економічні механізми в межах єдиної економічної системи. Так, для підвищення якості знань та умінь формула економічного механізму (ЕМУ) може мати такий вигляд:

$$ЕМУ = YA \cap YPVS \cap MPMY \cap PMBN \cap PUN \cap UNR, \quad (2)$$

де *YA* – покращення якості знань абітурієнтів (витрати на соціальну рекламу в ЗМІ, профорієнтаційну роботу);

YPVS – підвищення якісного складу професорсько-викладацького складу (витрати на більшу заробітну плату кандидатів та докторів наук і талановитих викладачів із практичним досвідом);

MPMY – матеріальна мотивація викладачів та курсантів для якості навчання;

PMBN – покращення матеріальної бази навчання;

PUN – покращення умов навчання;

UNR – залучення курсантів до наукової роботи.

Мета підвищення якості навчання поряд з оптимальною кількістю випускників є однією з основних цілей не лише для ВНЗ, а й для системи професійної освіти у сфері цивільного захисту, оскільки покращення якості навчання випускників призводить до зменшення збитків під час пожеж та надзвичайних ситуацій. У підрозділах, де працюють випускники з якіснішою освітою, відповідні показники вартості врятованого майна вищі.

Однак для ВНЗ це не єдина мета, привабливим залишається підвищення рейтингу ВНЗ на міжнародній арені. Економічний механізм досягнення такої мети більш витратний ніж попередній:

$$EMR = EMY \cap (PS \cap ONN \cap OMZ) \leftarrow ZI, \quad (3)$$

де *ЕМУ* – економічний механізм підвищення якості навчання;

PS – прийняття та користування більш вимогливими стандартами навчання;

ONN – організація наукової роботи за умови часткового зменшення навчального навантаження викладачів (витрати на сучасне наукове обладнання, зарплату додатковий кількості викладачів);

OMZ – організація міжнародних зв'язків (витрати на відрядження, стажування, обмін курсантами);

ZI – залучення інвесторів та грантів.

Іноді стається, що економічний механізм не працює або працює не так, як очікувалося. Причиною можуть бути помилки в його побудові: неврахування наявних факторів (вихід за межі системи), нехтування об'єктивними економічними законами тощо, через те побудові економічних механізмів потрібно приді-

ляти підвищену увагу як економістів, так і керівництва, психологів та колективу навчального закладу.

Висновки. З'ясовано взаємозв'язок понять «економічна система» та «економічний механізм» та різницею між ними. Визначено сутність та принципи формування економічних механізмів для забезпечення підготовки кадрів, які включають ідентифікацію стадій досягнення стратегічної мети через свідоме використання наявних ресурсів економічної системи ВНЗ. Установлено відмінності у формуванні економічного механізму залежно від стратегічної мети ВНЗ та системи підготовки кадрів у сфері цивільного захисту в цілому.

Бібліографічні посилання

1. Анализ экономических систем: основные понятия теории хозяйственного порядка и политической экономики / под общ. ред. А. Шюллера и Х.-Г. Крюссельберга; [пер. с нем. В. П. Гутник, А. Ю. Чепуренко]. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 338 с.
2. Антошкіна Л. І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування / Л. І. Антошкіна. – К. : Видавничий дім «Корпорація», 2005. – 368 с.
3. Багаутдинова Н. Г. Высшая школа сегодня и завтра: пути преодоления кризиса / Н. Г. Багаутдинова. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 426 с.
4. Боголіб Т. М. Принципи управління вузом : монографія / Т. М. Боголіб. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2004. – 204 с.
5. Данилишин Б. М. Інноваційна модель розвитку вищої освіти / Б. М. Данилишин, В. І. Куценко // Вісник НАН України. – 2005. – № 9. – С. 26–35.
6. Данилишин Б. М. Освіта, наука і виробництво у контексті вимог Болонської декларації / Б. М. Данилишин, В. І. Куценко // Вісник НАН України. – 2007. – №3. – С. 14–22.
7. Економічний вимір конкурентоспроможності вищої освіти : монографія / Верховлядова Н. І., Чередниченко О. М., Венгерова В. Ю., Іванникова Н. А. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2005. – 171 с.
8. Зубов А. С. Механизм финансово-экономического обеспечения системы военного высшего профессионального образования : дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / А. С. Зубов. – Ярославль, 2006. – 2010 с.
9. Измалков С. Б. Теория экономических механизмов (Нобелевская премия по экономике 2007 г., часть № 1) / С. Б. Измалков, К. И. Сонин, М. М. Юдкевич // Вопросы экономики. – 2008. – № 1. – С. 4–26.
10. Каленюк И. С. Развитие высшего образования и экономика знаний / И. С. Каленюк, О. В. Куклин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Новое знание, 2014. – 383 с.
11. Комарова О. А. Новые подходы к организационно-экономическому механизму формирования образовательного потенциала общества / О. А. Комарова // Бизнес Інформ. – 2011. – №9. – С. 16–20.
12. Кох Р. Менеджмент и финансы от А до Я / Ричард Кох; [пер. с англ. В. Швецова]. – СПб. : Питер, 1999. – 496 с.
13. Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти / О. В. Куклін. – К. : Знання України, 2008. – 331 с.
14. Леоненко П. М. Сучасні економічні системи : навч. посіб. / П. М. Леоненко, О. І. Черепніна. – К. : Знання, 2006. – 429 с.
15. Миргалеева И. В. Финансовый механизм управления образованием в регионе: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.10 / И. В. Миргалеева. – Казань, 2010. – 360с.
16. Теория систем и системный анализ в управлении организациями: справочник / под ред. В. Н. Волковой и А. А. Емельянова. – М. : Финансы и статистика; ИНФРА-М, 2009. – 848 с.
17. Чаленко А. Ю. О понятийной неопределенности термина «механизм» в экономических исследованиях [Электронный ресурс] / А. Ю. Чаленко. – Режим доступа : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econpr_2010_3_6.pdf

Надійшла до редколегії 21.05.2015